

นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี*

Innovation of Buddhism Propagation of Sangha in Udonthani Province

¹พระมหาเสกสรรค์ สุขกาโม, พระมหาสุนันท์ สุนนโท และ พระปลัดระพิน พุทธิสารโ

¹Phramaha Seksan Sukhakāmo, Phramaha Sunan Sunandho and

Phrapalad Rapin Buddhisarō

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

¹Corresponding Author. E-mail: seksankaenchan@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาหลักการ อุดมการณ์ และวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2) ศึกษาสภาพปัจจุบันและความต้องการนวัตกรรมการเผยแผ่ และ 3) นำเสนอวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการในปัจจุบัน การวิจัยเป็นแบบผสานวิธี ด้วยการศึกษเชิงเอกสาร และการศึกษาภาคสนามโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 18 รูป/คน สันทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิ 10 รูป/คน และแจกแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่าง 376 รูป วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา หาค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า (1) ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานีใช้หลักการยึดมั่นประโยชน์ในการนำมหาชน อุดมการณ์เพื่อความมั่นคงแห่งบรมพระพุทธศาสนา ใช้วิธีการเทศนาธรรม ปาฐกถาธรรม การอภิปรายธรรม การสนทนาธรรม เป็นต้น (2) สภาพปัจจุบันของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานีโดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.98 ความต้องการนวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานีโดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.15 (3) Smart Sender เป็นนวัตกรรมกระบวนการให้ความรู้ศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับการสื่อสารยุคดิจิทัลแก่พระนักเผยแผ่ Smart Message เป็นนวัตกรรมกระบวนการสอนแบบบูรณาการตัวสารเข้ากับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน Smart Channel เป็นนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ธรรมะในระบบสารสนเทศออนไลน์ และ Smart Receiver เป็นนวัตกรรมกระบวนการสร้างเครือข่ายการทำงานระดับพื้นที่ร่วมกับชุมชนผ่านกิจกรรมทางสังคม

คำสำคัญ: นวัตกรรม; การเผยแผ่พระพุทธศาสนา; คณะสงฆ์

* Received February 5, 2020; Revised February 23, 2020; Accepted March 13, 2020

Abstract

This article aims to; 1. To study the principles, ideology and method of Buddhism Dissemination, 2. To study the present condition and need of innovation for Buddhism dissemination, and 3. To propose the innovation of Buddhism dissemination of Sangha in Udonthani Province that is consistent with the present conditions and necessity. Methodology was the mixed methods: Collected data about new innovation from 18 key informants and 10 participants in focus group discussion. Collected data by questionnaires from 376 samples. Data were analyzed by content analysis and descriptive interpretation. Data were analyzed with descriptive statistics: frequency, percentage, mean and standard deviation, SD.

Findings were as follows: (1) In Buddhism Dissemination of Sangha in Udonthani Province had Principles; adhering to people's benefits, Ideology; the Buddhism security and method; dissemination by preaching, lecture, discussion, and Dhamma discourse. (2) The present condition of Buddhism dissemination of Sangha in Udonthani Province, by overall were at high level, the strength had the mean value at 3.94. The need for innovation for Buddhism dissemination of Sangha in Udonthani Province were by overall at high level with the mean value at 4.15. (3) Smart sender; It was the new process of modern digital communication knowledge enhancement Dhamma disseminators, Smart message; It is innovation of the new and integrated method of application of Dhamma in daily life, Smart channel; It is innovation of Dhamma production on online internet, Smart receiver; It is innovation of network creation at local level by people participation through social activities.

Keywords: Innovation; Buddhism dissemination; Sangha

บทนำ

คำว่า “การเผยแผ่พระพุทธศาสนา” มีความหมายครอบคลุมการกระทำทุกประเภทที่ทำให้พระพุทธศาสนายาวงกว้างออกไปให้แพร่หลาย ได้แก่ การดำเนินการเพื่อให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเหล่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นมาเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก และหัวใจสำคัญในการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขตามที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ (1) ภูมิธรรมมีกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในชาตินี้ (2) สัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในชาติหน้า และ (3) และปรมาตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งเป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์

จะต้องแสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์อันเป็นไปเพื่อความผาสุกของชาวโลก ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานพุทธโอวาทแก่เหล่าพระอริยสาวกในคราวที่ทรงส่งออกไปประกาศพระพุทธศาสนารุ่นแรก มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกเพื่อประโยชน์และความ สุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปร่วมทางเดียวกันสองรูป” (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากมาย ไม่ว่าจะทรงใช้วิธีไหนก็ตาม ทรงยึดถือรูปแบบหรือวิธีการแสดงธรรมตามหลักการสื่อสารที่ทำให้ประสบความสำเร็จ ได้แก่ ชี้แจงให้ชัดเจน ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เสริมความกล้าหาญมั่นใจที่จะปฏิบัติตาม และทำให้ผู้ฟังเกิดความสุขในการฟัง (Phrarajadhammanithad, 1997)

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย เมื่อครั้งยังเป็นอาณาจักรสุพรรณภูมิ ในราวปี พ.ศ.235 ซึ่งมีพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นหลักฐานที่ปรากฏอยู่ให้เห็นถึงการมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยบริเวณนี้ ซึ่งต่อมาเรียกว่า อาณาจักรทวารวดี คนในชุมชนทวารวดีได้นับถือพระพุทธศาสนานั้นด้วย ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้ถูกเผยแผ่ออกไปทั้งในประเทศและต่างประเทศ (PhraThammapidok, 1997) การประกาศพระศาสนาถือว่าเป็นบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์โดยตรง เพราะพระสงฆ์มีชีวิตที่เนื่องด้วยผู้อื่นจึงต้องตอบแทนผู้มีอุปการคุณ ดังมีพุทธพจน์ที่ปรากฏในสมณสัญญาสูตร กล่าวถึงคำสอนที่ให้ภิกษุสำนึกและตระหนักเตือนใจตนในความเป็นสมณะอยู่เสมอว่า สมณะนั้นมีชีวิตที่ต้องอาศัยผู้อื่น (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) หรือในพหุการสูตร ที่พระพุทธองค์ตรัสถึงการตอบแทนที่พระสงฆ์พึงมีต่อคฤหัสถ์หรือชาวบ้านที่ได้ทำอุปการคุณต่าง ๆ โดยเฉพาะได้อุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย 4 ซึ่งเป็นปัจจัยหลักสำหรับพระภิกษุ ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชขบริหาร เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว สงฆ์ก็ควรแสดงกลับให้เป็นอุปการคุณแก่ชาวบ้านเช่นกัน ซึ่งไม่ใช่การตอบแทนด้วยปัจจัย 4 แต่ด้วยการแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996)

ปัจจุบันเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ที่ข้อมูลข่าวสารมีอิทธิพลครอบงำโลก ทำให้คนตกอยู่ในอำนาจของวัตถุ (PhraThammapidok, 1996) สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนสังคมเปลี่ยนไป ส่งผลต่อจิตใจให้โน้มเอียงไปในทางที่ต้องการความสะดวกสบายมากขึ้นให้ความสำคัญเรื่องวัตถุมากกว่าจิตใจ แสวงหาวัตถุมาเพื่อความสะดวกสบายมากกว่าที่จะแสวงหาความจริงคือธรรมชาติ ขาดการขัดเกลาจิตใจ (PhraThammapidok, 1997)

วิกฤตที่เกิดขึ้นในสังคมทุกวันนี้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ซึ่งล้วนเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อกันไปมา ทำให้ปัญหาที่เคยเป็นปัญหาเล็ก ๆ กลายเป็นปัญหาใหญ่ เช่น ปัญหาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน ปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม ปัญหาสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ปัญหาการว่างงาน และปัญหาการเสื่อมโทรมทางศีลธรรม เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้พระสงฆ์มีความยากลำบากในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประกอบกับพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันขาดความเข้าใจในวิธีการสอนเกิดจากการสาเหตุใหญ่ ๆ อยู่ 3 ประการ คือ (1) ขาดความรู้ความแตกฉานในธรรม มีความรู้ชั้นสัญญาไม่ถึงขั้นทวิภูมิและญาณ (2) ขาดความรู้ความสามารถในการ

ถ่ายทอดธรรม ไม่เคยฝึกการพูดในที่ชุมนุมชน หรือพัฒนาบุคลิกภาพ ใช้เสียงเบา ใช้บาลีมาก ยกหัวข้อธรรมมาก ไม่มีการเตรียมตัว ไม่สังเกตคนฟัง ติดรูปแบบ ใช้เวลามาก และ (3) ขาดความพอใจ เต็มใจ และความรักในการสอนธรรม เผยแผ่ธรรมมีแต่การตั้งรับ ไม่ค่อยทำแบบเชิงรุก อนึ่ง จากสถิติ พบว่า มีจำนวนพระสงฆ์คิดเป็นอัตราส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา คือ มีเพียง 1: 160 รูป/คน เมื่อพิจารณาสัดส่วนของพระสงฆ์ซึ่งเป็นนักเผยแผ่มีเพียง 1: 100 รูป เท่านั้น จึงถือว่าสัดส่วนหรืออัตราส่วนของพระนักเผยแผ่ หรือพระสงฆ์ที่มีบทบาทเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างชัดเจนนั้นมีจำนวนน้อยมาก

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบัน (พ.ศ. 2561) ประเทศไทยมีวิสัยทัศน์เชิงนโยบายการพัฒนาประเทศ เรียกว่า ไทยแลนด์ 4.0 ซึ่งเป็นนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้วยวิสัยทัศน์ว่า “มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน” หรือเป็นวิสัยทัศน์เชิงนโยบายของเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม โดยนัยนี้ นิยามของ “นวัตกรรม” ในมิติของเป้าหมายของนวัตกรรม (The Target of Innovation) จำแนกได้ 2 ประเภท ได้แก่ (1) นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ (Product Innovation) คือ การพัฒนาหรือการนำเสนอผลิตภัณฑ์ใหม่ หรือวิธีการใช้แบบใหม่ ๆ ก็ได้ รวมไปถึงการปรับปรุงผลิตภัณฑ์เดิมที่มีอยู่ให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ถือเป็นผลิตผลขององค์การหรือธุรกิจ โดยอาจอยู่ในรูปของตัวสินค้าหรือการบริการก็ได้ และ (2) นวัตกรรมกระบวนการ (Process Innovation) หมายถึง การประยุกต์ใช้แนวคิด วิธีการ หรือกระบวนการใหม่ ๆ ที่ส่งผลให้กระบวนการผลิต และการทำงานโดยรวมมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด (Somnuek, 2010) นัยนี้ เมื่อโลกมีแนวโน้มเปลี่ยนไป การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เคยใช้ได้ผลในอดีตใช้ไม่ได้ผล ต้องปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับยุคสมัย เพราะเมื่อความเจริญทางเทคโนโลยีเจริญขึ้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัยไปด้วย (Phramaha Boonthai, 2009)

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังที่กล่าวมานี้ ประกอบกับที่ผู้วิจัยมีสังกัดในคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี จึงสนใจศึกษาเรื่อง “นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี” เพื่อเพื่อสังเคราะห์ข้อมูลทางวิชาการสำหรับการพัฒนางานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนายุคปัจจุบันให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักการ อุดมการณ์ และวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี
2. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและความต้องการนวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี
3. เพื่อนำเสนอนวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการในปัจจุบัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิจัยเชิงปริมาณ ดังนี้

1) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสาร และหลักฐานที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา งานวิจัยเอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ ดังนี้

(1) นโยบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ หลักการ (2) อุดมการณ์ และ (3) วิธีการ เผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี

(2) สภาพปัจจุบันและความต้องการนวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ประกอบด้วย จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค

(3) นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการในปัจจุบันใน 4 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านผู้ส่งสาร (Sender) (2) ด้านสาร (Message) (3) ช่องทาง (Channel) และ (4) ผู้รับสาร (Receiver)

2) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการสร้างนวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการในปัจจุบันทั้งในระดับนโยบาย ประชาชน ชุมชน องค์กร/สถาบันการศึกษา ในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(1) การสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 18 รูปหรือคน

(2) การสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูปหรือคน

เครื่องมือที่ใช้คือแบบสัมภาษณ์และแบบสนทนากลุ่มเฉพาะ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการบันทึกเสียง และจดบันทึกด้วยตนเอง วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา เรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ

(3) การวิจัยเชิงสำรวจ จากแบบสอบถาม ซึ่งมีค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับเท่ากับ 0.908 ประชากร (Population) ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ พระภิกษุ (มหานิกาย) ในเขตการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี จำนวน 6,222 รูป ทำการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง (Sample) โดยหาขนาดของกลุ่มตัวอย่างจากการใช้สูตรคำนวณของ ทาโร่ ยามาเน่ (Taro Yamane) ที่ระดับความคลาดเคลื่อน 0.05 หรือความเชื่อมั่นร้อยละ 95 จึงได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 376 รูป จากนั้นจึงทำการสุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการแบ่งกลุ่ม (Cluster Random Sampling) โดยแบ่งประชากรออกเป็น 20 กลุ่ม ตามสังกัดอำเภอ แล้วจึงแบ่งจำนวนขนาดของกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ 376 รูป ออกเป็น 20 กลุ่ม ตามสัดส่วน โดยหาขนาดของกลุ่มตัวอย่างในแต่ละกลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสังคมศาสตร์ สถิติที่ใช้ในการวิจัย คือ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัย

ประเด็นที่ 1 หลักการ อุดมการณ์ และวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี

หลักการของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ประกอบด้วย (1) ยึดมั่นประโยชน์ในการนำมหาชนสู่การดับทุกข์หรือการเกิดญาณทัศนะอันสูงสุด (2) ยึดมั่นประโยชน์ในการนำมหาชนสู่การดับกิเลสหรือกำจัดความชั่วร้ายภายในจิตใจ หมดเหตุที่จะก่อปัญหาความเดือดร้อนวุ่นวายต่าง ๆ แก่ชีวิตและสังคม (3) ยึดมั่นประโยชน์ในการนำมหาชนสู่การดับทุกข์หรือหมดความทุกข์ บรรลุประโยชน์สูงสุด เกิดเป็นสุขที่นิรันดร์ (4) รับผิดชอบต่อการฝึกฝนความประพฤติสุจริตที่แสดงออกมาจากกาย วาจาของเวไนยสัตว์ตามหลักอริยสัจสี่ (5) รับผิดชอบต่อการฝึกปรือในด้านคุณภาพทางอารมณ์ เพื่อควบคุมจิตของเวไนยสัตว์ตามหลักอริยจิตสิกขา

2. อุดมการณ์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ประกอบด้วย (1) เพื่อความมั่นคงแห่งบรมพระพุทธศาสนา (2) เพื่อสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา (3) เพื่อนำเวไนยสัตว์สู่การไม่ทำบาปทั้งปวง (4) เพื่อนำเวไนยสัตว์สู่การทำกุศลทั้งปวง

3. วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ประกอบด้วย (1) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยวิธีการเทศนาธรรม ปาฐกถาธรรม การอภิปรายธรรม การสนทนาธรรม (2) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยวิธีการสอนหรือจัดอบรมสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน (3) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยวิธีการใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรม (4) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยวิธีการเทศน์มหาชาติหรือการเทศน์แหล่ (5) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยวิธีการเทศน์ที่มีการถามตอบกันหรือการปฐนา-วิสัชนา

ประเด็นที่ 2 สภาพปัจจุบันและความต้องการนวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี

1. สภาพปัจจุบันของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ด้านผู้ส่งสาร ประกอบด้วย (1) จุดแข็ง คือ พระสงฆ์ในแต่ละพื้นที่มีความเชี่ยวชาญในการใช้ภาษาถิ่น และวัดและพระสงฆ์กระจายอยู่ในทุกพื้นที่ (2) จุดอ่อน คือ พระสงฆ์บางส่วนขาดทักษะความสามารถในการสื่อสารธรรมะ และพระสงฆ์บางรูปขาดแรงจูงใจในการเผยแผ่พุทธธรรม และพระสงฆ์ไม่ทำงานเป็นเครือข่าย (ต่างคนต่างทำ) (3) โอกาส คือ สังคมต้องการให้พระสงฆ์เป็นต้นแบบทางความประพฤติ และ (4) อุปสรรค คือ งบประมาณในการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ไม่เพียงพอ

ทั้งนี้ จากผลการวิจัยพบว่า สภาพปัจจุบันของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.98 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยด้านจุดแข็ง (Strength) อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.94 ด้านจุดอ่อน (Weakness) อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.04 ด้านโอกาส (Opportunity) อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.07 และด้านอุปสรรค (Threat) อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.88 โดยมีรายละเอียด สำหรับความต้องการนวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี พบว่า โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.15 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ธรรมะในระบบสารสนเทศออนไลน์ อยู่ใน

ระดับมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.85 รองลงมาได้แก่ นวัตกรรมกระบวนการสร้างเครือข่ายการทำงานระดับพื้นที่ ร่วมกับชุมชนผ่านกิจกรรมทางสังคม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.98 รองลงมาได้แก่ นวัตกรรมกระบวนการการให้ความรู้ศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับการสื่อสารยุคดิจิทัลแก่พระนักเผยแผ่ อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.97 และอันดับสุดท้ายได้แก่ นวัตกรรมกระบวนการสอบแบบบูรณาการตัวสารเข้ากับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.81 ทั้งนี้ จากผลการวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว พบว่า พระสงฆ์ที่มีอายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ และวุฒิการศึกษานักธรรม ต่างกัน มีความต้องการนวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย

ประเด็นที่ 3 นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการในปัจจุบัน

1. นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ด้านผู้ส่งสาร ได้แก่ Smart Sender นวัตกรรมกระบวนการให้ความรู้ศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับการสื่อสารยุคดิจิทัลแก่พระนักเผยแผ่ ได้แก่ กระบวนการให้ความรู้ทางศาสตร์สมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพแก่พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา และฝึกฝนทักษะและเทคนิคการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความรู้และความเข้าใจในพระพุทธศาสนาให้มากขึ้น ศึกษาพื้นฐานของของผู้รับสาร ใช้หลักธรรมที่เหมาะสมกับผู้รับสาร เริ่มจากรูปธรรมไปหานามธรรม เริ่มจากง่ายไปหายาก เริ่มจากสิ่งที่รู้ไปหาสิ่งที่ไม่รู้ โดยใช้สื่ออุปกรณ์)

2. นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ด้านสาร ได้แก่ Smart Message นวัตกรรมกระบวนการสอนแบบบูรณาการตัวสารเข้ากับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กระบวนการบูรณาการตัวสาร (หลักธรรม) เข้ากับเหตุการณ์ในปัจจุบัน เพื่อให้ผู้รับสารสามารถทำความเข้าใจในตัวสาร ซึ่งได้แก่ ธรรมะหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความเป็นนามธรรมสูงได้ง่ายยิ่งขึ้น และต้องเน้นเรื่องราวซึ่งเป็นที่น่าสนใจในช่วงเวลานั้น ๆ

3. นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ด้านช่องทาง ได้แก่ Smart Channel นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ธรรมะในระบบสารสนเทศออนไลน์ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ธรรมะประเภทสื่อต่าง ๆ เผยแผ่ในช่องทางการสื่อสารสาธารณะผ่านระบบสารสนเทศออนไลน์สำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางไปทั่วโลกโดยสอดคล้องกับบริบทและแนวโน้มการใช้ชีวิตในโลกออนไลน์ของประชากรโลกที่จะเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประการสำคัญคือ การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศดังกล่าวต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งจริยธรรม คือ ต้องไม่มีการบิดเบือนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

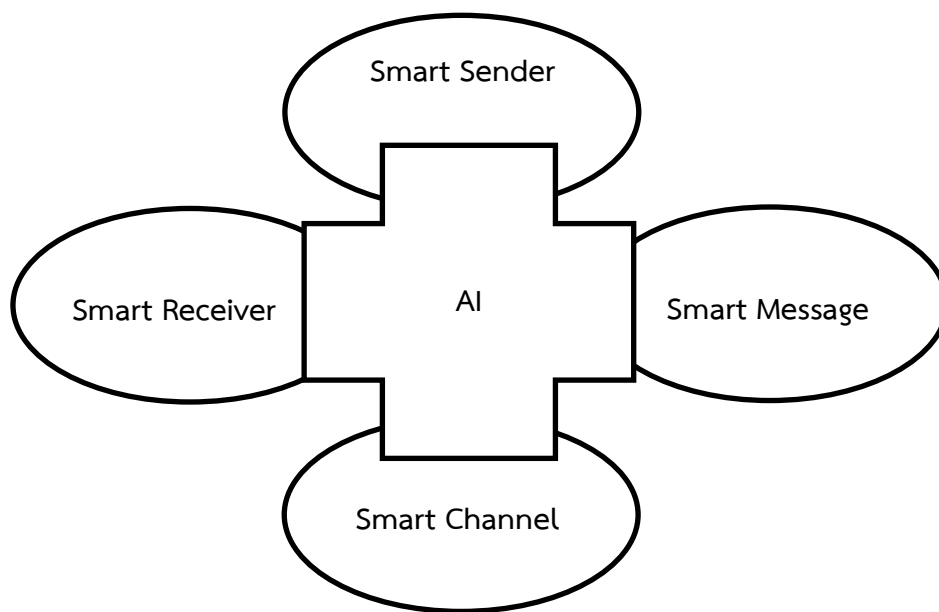
4. นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ด้านผู้รับสาร ได้แก่ Smart Receiver นวัตกรรมกระบวนการสร้างเครือข่ายการทำงานระดับพื้นที่ร่วมกับชุมชนผ่านกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ กระบวนการสร้างเครือข่ายการทำงานระหว่างพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา องค์กรภาครัฐ และภาคประชาสังคมระดับพื้นที่ จากเล็กไปหาใหญ่ เพื่อความมั่นคงแข็งแรงของเครือข่ายการทำงานร่วมกัน โดยอาศัยกิจกรรมทางสังคมของชุมชนเป็นฐาน

องค์ความรู้จากการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดอ่างทอง เพื่อเสริมสร้างศักยภาพทางปัญญา” นั้น สามารถสังเคราะห์และนำเสนอ ได้ ดังแผนภาพที่ 1

นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ที่สอดคล้องกับ
สภาพและความต้องการปัจจุบัน [Smart SMCR]

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี” ผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจจึงนำมาอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานีที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการในปัจจุบัน เป็นนวัตกรรมในรูปแบบของ Smart SMCR ประกอบด้วย นวัตกรรมด้านผู้ส่งสาร หรือ Smart Sender ซึ่งเป็นนวัตกรรมกระบวนการให้ความรู้ศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับการสื่อสารยุคดิจิทัลแก่พระนักเผยแผ่ ได้แก่ กระบวนการให้ความรู้ทางศาสตร์สมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพแก่พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา และฝึกฝนทักษะและเทคนิคการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เน้นผลลัพธ์ โดยศึกษาพื้นฐานของของผู้รับสาร ใช้หลักธรรมที่เหมาะสมกับผู้รับสาร เริ่มจากรูปธรรมไปหานามธรรม เริ่มจากง่ายไปหายาก เริ่มจากสิ่งที่รู้ไปหาสิ่งที่ไม่รู้ โดยใช้สื่ออุปกรณ์, นวัตกรรมด้านสาร หรือ Smart Message ซึ่งเป็นนวัตกรรมกระบวนการสอนแบบบูรณาการตัวสารเข้ากับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กระบวนการบูรณาการตัวสาร (หลักธรรม) เข้ากับเหตุการณ์ในปัจจุบัน เพื่อให้ผู้รับสารสามารถทำความเข้าใจ

เข้าใจในตัวสาร ซึ่งได้แก่ ธรรมะหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความเป็นนามธรรมสูงได้ง่ายยิ่งขึ้น และต้องเน้นเรื่องราวซึ่งเป็นที่น่าสนใจในช่วงเวลานั้น ๆ นวัตกรรมด้านช่องทาง หรือ Smart Channel ซึ่งเป็นนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ธรรมะในระบบสารสนเทศออนไลน์ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ธรรมะประเภทสื่อต่าง ๆ เผยแพร่ในช่องทางการสื่อสารสาธารณะผ่านระบบสารสนเทศออนไลน์สำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางไปทั่วโลกโดยสอดคล้องกับบริบทและแนวโน้มการใช้ชีวิตในโลกออนไลน์ของประชากรโลกที่จะเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประการสำคัญคือ การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศดังกล่าวต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งจริยธรรม คือ ต้องไม่มีเป็นการบิดเบือนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา, นวัตกรรมด้านผู้รับสาร หรือ Smart Receiver ซึ่งเป็นนวัตกรรมกระบวนการสร้างเครือข่ายการทำงานระดับพื้นที่ร่วมกับชุมชนผ่านกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ กระบวนการสร้างเครือข่ายการทำงานระหว่างพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา องค์กรภาครัฐ และภาคประชาสังคมระดับพื้นที่ จากเล็กไปหาใหญ่ เพื่อความมั่นคงแข็งแรงของเครือข่ายการทำงานร่วมกัน โดยอาศัยกิจกรรมทางสังคมของชุมชนเป็นฐาน ดังกล่าวนี้นี้ แสดงให้เห็นว่า คณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี มีสิ่งที่ทำขึ้นใหม่หรือแตกต่างเดิมในการดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่สร้างผลสัมฤทธิ์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ที่สอดคล้องกับสภาพและแนวโน้มความต้องการในปัจจุบัน ทั้งในส่วนของนวัตกรรมผลิตภัณฑ์หรือการพัฒนาหรือการนำเสนอผลิตภัณฑ์หรือวิธีการใช้แบบใหม่ ๆ รวมถึงการปรับปรุงผลิตภัณฑ์เดิมที่มีอยู่ให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น และนวัตกรรมกระบวนการ หรือการประยุกต์ใช้แนวคิด วิธีการ หรือกระบวนการใหม่ ๆ ที่ส่งผลให้กระบวนการผลิต และการทำงานโดยรวมมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ดังกล่าวนี้นี้ สอดคล้องกับที่ พระมหาฐานันดร เขมปญโญ (Phramaha Danandhon K. 2014) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน” จากผลการวิจัยพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงจะประสบผลสำเร็จต้องสร้างศักยภาพให้แก่พระบัณฑิตอาสาในการสื่อสารตามทฤษฎีการสื่อสาร นำทฤษฎีการสื่อสารไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่ สร้างศักยภาพให้แก่พระบัณฑิตอาสาให้เข้าใจหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ตามทฤษฎีการสื่อสาร บูรณาการทฤษฎีการบริหารจัดการ ทฤษฎีการสื่อสาร และหลักพุทธธรรมไปใช้ในการเผยแผ่ และสอดคล้องกับที่ ภัชลดา สุวรรณวล และ ประสิทธิ์ พันธวงษ์ (Suwannon, and Punthawong 2017) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การจัดการเชิงบูรณาการทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาในยุค Thailand 4.0” จากผลการวิจัยพบว่า การเข้าถึงกลยุทธ์การจัดการเชิงบูรณาการทางพระพุทธศาสนาในยุค Thailand 4.0 ต้องให้คณะสงฆ์มีความเข้าใจในความเป็นพุทธประชารัฐนำหลักธรรมมาพัฒนาไทยแลนด์ 4.0 ให้ครบวงจร ดังนั้นคณะสงฆ์เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมากหากขาดซึ่งการประพาดธรรมจะทำให้สังคมสับสนวุ่นวายไปด้วย จึงถือได้ว่าเป็นกลยุทธ์การจัดการเชิงพุทธเป็นหัวใจที่สำคัญในการดำรงอยู่ของยุค Thailand 4.0 คือ นำกลยุทธ์ในการพัฒนาคณะสงฆ์ที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรมนุษย์ให้มีความสอดคล้องตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ตลอดจนถึงกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับกลยุทธ์การจัดการทรัพยากรมนุษย์ของคณะสงฆ์เพื่อส่งเสริมการสร้างทรัพยากรบุคคล คือ พระสังฆาธิการ ผู้เป็นศาสนทายาทสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาในอนาคต

สรุป

จากการศึกษากระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามบริบทขององค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารที่ประกอบด้วย ผู้ส่งสาร (Sender) สาร (Media) ช่องทาง การสื่อสาร (Channel) และผู้รับสาร (Receiver) (Berlo, David K., 1960) สามารถนำมาประยุกต์กับงานวิจัยฉบับนี้ได้ดังนี้

ด้านผู้ส่งสาร: Smart Sender นวัตกรรมกระบวนการให้ความรู้ศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับการสื่อสารยุคดิจิทัลแก่พระนักเผยแผ่ ได้แก่ กระบวนการให้ความรู้ทางศาสตร์สมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพแก่พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา และฝึกฝนทักษะและเทคนิคการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เน้นผลลัพธ์ (ศึกษาพื้นฐานของของผู้รับสาร ใช้หลักธรรมที่เหมาะสมกับผู้รับสาร เริ่มจากรูปธรรมไปหานามธรรม เริ่มจากง่ายไปหายาก เริ่มจากสิ่งที่รู้ไปหาสิ่งที่ไม่รู้ โดยใช้สื่ออุปกรณ์)

ด้านสาร: Smart Message นวัตกรรมกระบวนการสอนแบบบูรณาการตัวสารเข้ากับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กระบวนการบูรณาการตัวสาร (หลักธรรม) เข้ากับเหตุการณ์ในปัจจุบัน เพื่อให้ผู้รับสารสามารถทำความเข้าใจในตัวสาร ซึ่งได้แก่ ธรรมะหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความเป็นนามธรรมสูงได้ง่ายยิ่งขึ้น และต้องเน้นเรื่องราวซึ่งเป็นที่น่าสนใจในช่วงเวลานั้น ๆ

ด้านช่องทาง: Smart Channel นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ธรรมะในระบบสารสนเทศออนไลน์ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ธรรมะประเภทสื่อต่าง ๆ เผยแผ่ในช่องทางการสื่อสารสาธารณะผ่านระบบสารสนเทศออนไลน์สำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางไปทั่วโลกโดยสอดคล้องกับบริบทและแนวโน้มการใช้ชีวิตในโลกออนไลน์ของประชากรโลกที่จะเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประการสำคัญคือ การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศดังกล่าวต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งจริยธรรม คือ ต้องไม่เป็นการบิดเบือนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

ผู้รับสาร: Smart Receiver นวัตกรรมกระบวนการสร้างเครือข่ายการทำงานระดับพื้นที่ร่วมกับชุมชนผ่านกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ กระบวนการสร้างเครือข่ายการทำงานระหว่างพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา องค์กรภาครัฐ และภาคประชาสังคมระดับพื้นที่ จากเล็กไปหาใหญ่ เพื่อความมั่นคงแข็งแรงของเครือข่ายการทำงานร่วมกัน โดยอาศัยกิจกรรมทางสังคมของชุมชนเป็นฐาน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1.1 คณะสงฆ์ระดับจังหวัด และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ควรร่วมมือกันในการจัดทำหลักสูตรอบรมพระนักเผยแผ่ยุคดิจิทัล โดยเน้นความรู้ทางศาสตร์สมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพแก่พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ระดับจังหวัด และหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ควรออกแบบผลิตภัณฑ์ธรรมะประเภทสื่อต่าง ๆ เผยแผ่ในช่องทางการสื่อสารสาธารณะผ่านระบบสารสนเทศออนไลน์สำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวาง

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 งานวิจัยนี้ได้ข้อค้นพบองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานีที่สำคัญ คือ ด้านผู้ส่งสาร: Smart Sender ด้านสาร: Smart Message ด้านช่องทาง: Smart

Channel ผู้รับสาร: Smart Receiver สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ จังหวัดอุดรธานี โดยควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาทั้ง 4 ด้าน (SMCR) สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไป ควรทำวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตรอบรมพระนักเผยแผ่ยุคดิจิทัล การสร้างภาคีเครือข่ายพระนักเผยแผ่ระดับจังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

References

- Berlo, David K. (1960). *The Process of Communication*. New York: The Free Press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tripitakas*. Bangkok: MCU Press.
- Phachalada S. & Prasit P. (2017). Integrated Management Strategies in Buddhism and Development in the Thailand 4.0 Era. *Journal of MCU Ubon Parichit Journal*. 2(2), 76-89.
- Phramaha Boonthai P. (2009). *Buddhism dissemination through the use of information technology of the Thai clergy today*. (Doctoral Dissertation). Mahamakut Buddhist University, Nakhon Pathom.
- Phramaha Danandhon K. (2014). *Buddhism Propagation Strategy of Phra Arun Bundit on Highland of the Upper Northern Region*. (ZDoctoral Dissertation). Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Phra Nakhon Si Ayutthaya.
- Phrarajadhammanithad. (1997). *Buddhist Methods For Propagating Buddhism*. Bangkok: Mahamakuttarajavidyalaya Printing House.
- PhraThammapidok. (1996). *IT Under The Culture Of Wisdom Religion And The Era Of Globalization*. (5th ed.). Bangkok: Phutthatham Foundation.
- PhraThammapidok. (1997). *Charikaboon-Charuktham*. (4th ed.). Bangkok: Sahamitik Printing Company Limited.
- PhraThammapidok. (1997). *Thai People and Technology*. (5th ed.). Bangkok: Phutthatham Foundation.
- Somnuek E. (2010). Innovation: Meaning Types and Importance to Entrepreneurship. *Journal of Business Administration Faculty of Commerce and Accountancy Thammasat University*. 33(128), 49.